

Микола Шкрібляк
Микола Гергелюк
(Чернівці)

УКРАЇНЬСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА 1921 Р. ЯК ПРОЯВ УКРАЇНЬСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ

Стаття присвячена проблемі утворення Української Православної Церкви, а саме подіям, що відбулися в Україні на початку ХХ ст. Розкрито причини виникнення структури та висвітлено специфіку релігійних рухів за автокефалію цього періоду; проаналізовано ключові положення новоствореної Церкви, які надалі почали формувати новий курс церковної політики в Україні. Зроблено огляд перебігу ряду соборів, засідань, скликаних з цієї проблематики, їх постанов тощо. Відстежено, чому в черговий раз Україна не змогла створити власної єдиної, нікому непідвладної, православної структури. Дано оцінку особистим внескам у розбудові УАПЦ як церковно-адміністративній одиниці першоієрархам Російської та Української Церков. Відображено політичну ситуацію, у якій відбувалися церковні трансформації.

Ключові слова: УАПЦ, РПЦ, ВПЦР, автокефалія, екзархат, собор.

В умовах сучасних суспільно-релігійних трансформацій нашій державі потрібна чітка позиція у вирішенні назрілих проблем у сфері церковного адміністрування. Конфронтація між гілками православ'я є однією з найболючіших тем. Звернення до сторінок минулого допоможе уникнути повторення помилок, що свого часу стали на заваді утворення Помісної Православної Церкви в Україні. Відповідно до сказаного вище, дослідження набуває особливої **актуальності**.

Метою статті є виявлення специфіки визначальних особливостей утворення УАПЦ як національної церкви на початку ХХ століття.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- з'ясувати причини активізації автокефального руху на поч. ХХст. в Україні;
- визначити головні чинники, котрі сприяли чи перешкоджали утворенню незалежної, в адміністративному плані, православної еклезіологічної структури;
- дати оцінку подіям, що відбувалися, та проаналізувати їх вплив в подальшому на становлення в Україні автокефальної церкви.

Над цією проблематикою працювали А.Колодний, А.Стародуб, В.Пащенко, В.Ульяновський, І.Преловська, Л.Пилявець, О.Саган, С.Михайличенко та ін. Напрацювання даних вчених становлять надзвичайну цінність при дослідженні подій згаданого періоду, адже в них подається достовірна інформація з посиланнями на офіційні документи чи навіть більше – являються збірниками стенограм, постанов соборів, актів, указів тогочасної влади у справах релігії та церкви.

Українську Автокефальну Православну Церкву (УАПЦ) утворено в ході національно-визвольних змагань (1917-1921). Після революції 1917 року у царській Росії національно-визвольний рух, охопивши Україну, заявив про себе і в церковному житті. Починаючи з квітня цього ж року, колишній ректор Казанської Духовної Академії архієпископ Олексій Дородніцин і протоієрей Василь Липківський розпочали масштабну акцію з дерусифікації церкви. Наслідком стало заснування з духовенства та мирян ініціативного гуртка, який підготував створення 23 листопада 1917 р. тимчасової Всеукраїнської Православної Церковної Ради і скликання Всеукраїнського Церковного Собору (7-14 січня 1918 р.) [6, с. 126].

Головою ВПЦР був обраний архієпископ Олексій Дородніцин. Раніше, у середині 1917 року, владику Олексій видав перший молитовник українською мовою, що стало черговим підтвердженням його національної зорієнтованості. До Ради також увійшли протоієреї Василь Липківський, Олександр Маричів та інші визначні духовні та світські особи. Головною метою було поставлено створення Української Автокефальної Православної Церкви. Швидкому вирішенню даної проблеми заважала як політична нестабільність в Україні, так і те, що майже вся православна ієрархія складалася з росіян, які зайняли антиукраїнську позицію.

Архієпископ Олексій, як церковний історик, прекрасно знав усі суперечливі моменти, пов'язані з підпорядкуванням Київської митрополії Московському патріархату та можливістю перегляду канонічних відносин між Петербургом (Москвою) та Києвом. Однак, ні урядової підтримки, ні підтримки церковних кіл ця ідея не отримала і відповідно не була втілена в життя.

Російська Православна Церква намагалася зберегти свою духовну владу над Україною, а тому на її Помісному соборі 1918 р. Українській Церкві було надано обмежену автономію. Ця автономія не була скасована, але фактично діяла короткий час, тому і про неї, як і про багато інших рішень цього Собору, просто забули. Ієрархія і частина духовенства РПЦ, які здійснювали пастирське служіння в Україні, не бажали відмовитися від традиційної для російського православ'я взаємозаміни понять «православний» і «русский», а тому не для захисту канонічного устрою Церкви, а з національно-шовіністичних мотивів усіма силами боролися проти українзації церковного життя. Через нерозуміння ієрархами та частиною духовенства РПЦ потреб своєї української пастви, надалі остання пішла на розрив з ними.

Після створення Української держави гетьман Павло Скоропадський також всіляко сприяв створенню Української Автокефальної Церкви [11, с. 254]. Проте, намагання ВПЦР та гетьманського уряду домогтися автокефалії для Української Церкви знову наштотувалися на спротив єпископів-росіян. Варто зазначити, що при гетьмані П.Скоропадському був оголошений „Закон про тимчасовий державний устрій”, параграф якого „Про віру” державною релігією в Україні проголошував православ'я [6, с. 118].

На Всеукраїнському соборі 1918 р. було поставлено питання про автокефалію, але промосковська більшість делегатів його заблокувала. Зважаючи на те, що в межах України Православна Церква продовжувала мати статус державної, 1 січня 1919 р. Директорія Української Народної Республіки видала «Закон про автокефалію Української Православної Церкви» [6, с. 120]. З цього часу починається фактичний відлік боротьби Української Церкви за свою автокефалію.

Упродовж всього цього часу, у 1917 – 1920 роках національно-церковний рух у широких масах не припинявся. Створювались україномовні парафії, організовувало гуртки, котрі проповідували ідею національної церкви [8, с. 47]. Завдяки закону про відокремлення Церкви від держави, який більшовики видали в лютому 1919 року, українські громади одержали змогу подавати клопотання про передачу їм церковних споруд, які не перебували у використанні (отримали Миколаївську церкву, Софіївський Собор, Андріївську церкву та інші). Такі дії українців обурили єпископа Назарія, який на той час заміняв митрополита Антонія (Храповицького), що був у засланні, і владика Назарій видав заборону відправляти богослужіння українською мовою.

Протистояння між проукраїнським священством та єпископом Назарієм (наслідком якого стала заборона в служінні найактивніших священників), закінчилося проголошенням новоствореною 1919 року другою Всеукраїнською Православною Церковною Радою 5 травня 1920 року автокефалії Української Церкви.

Тим часом в Україні не залишилося жодного єпископа, який би був прихильником української церкви. Одночасно велика кількість священників і мирян підтримували дії Всеукраїнської Православної Церковної Ради.

Проте, ВПЦР всеодно шукала підтримки архієреїв. Владика Антонін (Грановський), який проживав на спокої в Москві, владика Парфеній та Агапіт залишались попри їх політичну невизначеність чи тілесну немічність, одним з останніх варіантів отримання, традиційного для православ'я, єпископського свячення. Була спроба отримати хіротонію і в грузинського католикоса. Однак делегація, відправлена на Кавказ, змогла добратися тільки до Харкова. Врешті-решт під тиском керівництва РПЦ усі єпископи на території України припинили будь-які зносини з ВПЦР, а якщо й спілкувалися з представниками автокефального руху, то тільки як приватні особи. Від самого початку руху активісти ідеї української автокефалії намагались відшукати прихильного до неї архієрея. Зростання кількості українських парафій та свідомий рух до юрисдикційної незалежності підсилювали цю потребу. За свідченнями о. Василя Липківського, упродовж 1920 року архієпископ

Полтавський Парфеній, який неформально очолював українські парафії, рукоположив близько 30-ти священників. Однак прибуття в Київ нового екзарха Михайла (Єрмакова) поставило крапку в відносинах ВПЦР і полтавського архиєрея.

Для урегулювання церковного життя Православної Церкви в Україні вирішили скликати Всеукраїнський Церковний Собор. Обґрунтуванням таких дій було те, що проукраїнськи налаштовані кола прагнули мати незалежну Церкву, нікому не підвладну, головну рушійну силу якої б складав новий всенародно-соборноправний устрій.

Основними темами Собору, який відкрився 14 жовтня 1921 р., стало проголошення Української Автокефальної Православної Церкви і задоволення потреби в єпископаті, у край необхідному для повноцінного функціонування Церкви. Спочатку прийняли рішення звернутися з проханням про висвячення єпископа для українців до київського екзарха Михайла (Єрмакова), однак у відповідь пролунала відмова [8, с. 39]. Після довгих соборних суперечок вирішили рукоположити єпископа «александрійським» або «пресвітеріанським» чином (здійснювався в Александрійській Церкві, за відсутності православних єпископів, пресвітерами і мирянами). 23 жовтня в Соборі Святої Софії після довгої спільної молитви, у присутності великої кількості вірних, священників, поклавши руки один на одного, рукоположили Василя Липківського в єпископи (за іншими джерелами, Липківського було рукоположено мощами (рукою) митрополита Київського Макарія та священниками і мирянами). Другу хіротонію (24 жовтня) єпископа Нестора (Шараївського) новий ієрарх здійснив разом з Собором. До закриття Собору (30 жовтня) рукоположили 11 єпископів, а ще 5 – невдовзі після закінчення Собору. Так Церква одержала власну ієрархію [4, с. 178-181].

Говорячи про перебіг самого Собору, доходимо висновку, що про спонтанність прийняття ключових рішень говорити недоцільно. Також апеляція до скрутного політичного становища не буде доречною через загальновідомі факти. Тоді що спонукало делегатів до таких, справді відчайдушних кроків? Зі стенограм Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 1921 р. випливає, що учасники щодо адміністративного устрою у Вселенському Православ'ї та й взагалі еклезіології мали свої переконання, котрі частково суперечили традиції канонічного права із цих питань [8, с. 197]. Це не було ані випадковістю, ані збігом обставин. Спротив уставній традиції, нав'язуваній контрольованою царатом церквою, згуртував українську інтелігенцію і надихнув на боротьбу за духовну незалежність, проте, на жаль, породив низку негативних явищ, таких як тяжіння до етнофілетизму, вибудовування пресвітеріанського церковного устрою тощо.

Нетрадиційність єпископських рукоположень стали причиною того, що під час Собору автокефальний рух залишила певна кількість вірян. Окрім хіротоній, постанови Першого Всеукраїнського Собору також неоднозначні з погляду православної традиції. Якщо неканонічна хіротонія була кроком вимушеним, то інші постанови Собору – щодо широкої соборноправності, еклезіології, шлюбу (дозволено повторний шлюб для священників та одружений єпископат) – були свідомим виходом за межі канонів Православної Церкви.

Загальний наступ на Православну Церкву в СРСР не залишив поза увагою й УАПЦ. Уже в 1923 році почався тиск на цю Церкву (навіть заарештовано Василя Липківського тощо). Проте радянська влада на початках загалом лояльно ставилася до УАПЦ виключно з єдиною метою – за її допомогою ослабити «Тихонівську» Російську Церкву. Водночас більшовицька влада сприяла внутрішнім розколам в УАПЦ. Так, 1924 року головою другої ВПЦР М. Морозом, було утворено Братство «Діяльна Христова Церква» як альтернатива УАПЦ. Братство було цілком підконтрольним радянським органам влади [10, с. 349].

Паралельно з УАПЦ (Липківського) в Україні діяла ще одна автокефальна структура – Братське об'єднання Українських Автокефальних Церков (БОУАЦ), створене у червні 1925 року в місті Лубни на Полтавщині єпископом РПЦ – Полтавським вікарієм Феофілом (Булдовським). Це утворення об'єднало навколо себе ту частину проавтокефально налаштованих вірних і священників, які негативно ставилися до нетрадиційних свячень В.Липківського. Однак внаслідок репресій у 30-х роках об'єднання припинило свою діяльність. Сам єпископ Феофіл 1942 року приєднався до УАПЦ (Сікорського) [7, с. 132].

Як зазначалося вище, український автокефальний рух 20-х років, поки він був вигідний більшовикам у боротьбі з Російською Церквою (так само вони підтримували «обновленський рух» у самій РПЦ), не зазнавав все ж надто сильних утисків з боку влади. Однак, як тільки постала загроза структурного оформлення та інституціювання національної Української Церкви, більшовицька влада посилила репресії.

У другій половині 1926 року заарештовано митрополита Василя Липківського й посаджено до в'язниці в Харківському ДПУ. А в цей час ДПУ наказало скликати церковну нараду для обговорення питання про дальше керівництво УАПЦ. На цій нараді, під урядовим тиском, було піддано критиці митрополита Василя Липківського, архієпископа Олександра Ярещенка, протодіякона Потієнка й інших, назвавши їх діяльність (в угоду ДПУ) контрреволюційною. Після цього було дозволено скликати Другий Всеукраїнський Церковний Собор, якому було поставлено умову усунути отця-митрополита Василя Липківського й обрати іншого митрополита.

Передсоборна нарада 1927 року, за висловом самого Митрополита, була засіданням «синаєдріону», де стояло питання про ліквідацію митрополита. Перед початком засідань наради агент харківського ДПУ викликав до себе делегацію від керівництва УАПЦ (й митрополита В.Липківського) і в присутності митрополита став розповідати про вигадані гріхи останнього [8, с. 213].

Після передсоборної наради відбулися обласні церковні собори. На цих соборах офіційно були присутні агенти ДПУ. Вони стежили за перебігом соборів, записували виступи учасників на тих соборах, а по закінченні всіх обраних кандидатів на Всеукраїнський Церковний Собор було викликувано до ДПУ, де їм погрожували в'язницею, засланням або смертю в разі, якщо вони повернуться з Всеукраїнського Собору, не звільнивши предстоятеля.

На Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор прибуло до трьохсот делегатів. Інтелігенції і робітників на ньому не було, прибули лише селяни, які виявили велику свідомість і відвагу. Незадовго перед відкриттям Собору митрополита Василя Липківського було випущено з в'язниці харківського ДПУ і доставлено на Собор.

Перед початком засідань Собору вживали заходів для того, щоб митрополит сам відмовився від своїх обов'язків, що полегшило б ДПУ розв'язати питання подальшого існування УАПЦ. З цією метою покликано було В.Липківського до канцелярії, і на запит опонентів Церкви: чи вважає митрополит за можливе правити Церквою в таких важких зовнішніх умовах, митрополит відповів: «Христос будував Церкву не лише тоді, коли вільно благовістив, але й тоді, коли на Хресті страждав. Я мушу вважати керівництво Церквою можливим при всяких умовах, коли на те буде воля Христова, воля Церкви» [5, с. 361].

Врешті-решт після тривалих суперечок під тиском офіційної влади митрополит В.Липківський все ж таки був відправлений делегатами собору на спокій.

А через три роки, у січні 1930 року, на черговому Соборі учасниками були висловлені численні самозвинувачення і винесено постанову про самоліквідацію УАПЦ. Усіх архиєреїв УАПЦ, окрім Івана Тедоровича, який перебував на той час в Америці, заарештували. Після того, як в УАПЦ відібрали Софіївський собор, Церква як єдине ціле перестала існувати, залишивши малі розрізнені групи мирян, незначна кількість яких через 8 років влилася в УАПЦ Полікарпа Сікорського. Повна ліквідація УАПЦ настала в травні 1936 року, коли було заарештовано митрополита Івана Павловського та священників, які ще залишались на окремих парафіях.

Упродовж згаданого періоду УАПЦ мала понад 1500 парафій і в кожній з них відповідну кількість священників для задоволення потреб пастви, 30 окружних церковних рад, 30 єпископів, у Києві відбувся випуск 300 слухачів теологічних курсів (спочатку були місячні, опісля тримісячні і згодом піврічні богословські курси) [11, с. 231].

Щодо тієї частини Української Церкви, яка не вийшла з-під юрисдикції Московського Патріархату, була в першій половині 20-х рр. перетворена на Український екзархат РПЦ. Як і УАПЦ, розгромлена у роки великого терору, і перед початком II Світової війни у підрадянській Україні не було жодного діючого єпископа та всього кілька відкритих храмів.

І все ж автокефальний рух, назагал, попри колосальні труднощі, перепони й ворожі акції опонентів, дав надпотужний поштовх для відродження Українського Православ'я.

Його не могли вже спинити ні більшовицький геноцид українського народу, ні підступи московського православ'я, ні войовнича атеїстична пропаганда [1, с. 345]. Одним із наважливіших досягнень змагань за автокефалію 1917-1937 стало повернення до Христової церкви широких верств населення.

Отже, можна з впевненістю стверджувати, що українізація церковного життя (насамперед переклад богослужінь українською мовою) відразу не отримала підтримки серед єпископату. Це було спричинено послідовною політикою російського православ'я – призначати на українські кафедри винятково проросійських ієрархів, які б залишалися глухими до побажань українців. Як наслідок, те духовенство, котре прагнуло внесення національного елементу в життя церкви, підтримуване широкими верствами населення, заявило про своє бачення у вирішенні нагальних потреб. Це зрештою призвело до повної ізоляції православного світу від УАПЦ. Проте, український церковно-визвольний рух став відповіддю на тривале національне поневолення та принижене становище Православної Церкви в Україні до 1917 р. Вимоги демократизації, українізації церковного життя, а також і реальні кроки втілення задумів, хай, може, і не зовсім досконалих, відобразили бажання української нації до самобутності.

Література

1. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.). Джерелознавче дослідження, – К.: ДМП Полімед, 1999. – 447 с.
2. Видатні діячі України минулих століть. Альманах / Гол. ред. - Шокало Олександр. – К.: Компанія «Євроімідж», 2001. – 623 с.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т. – Нью-Йорк, К., 1990. – Т. 4, кн. 1. – 369 с.
4. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т. – Нью-Йорк, К., 1990. – Т. 4, кн. 2. – 392 с.
5. Зінченко А. Л. Визволитися вірою: Життя і діяння митрополита Василя Липківського. – К.: Видавництво «Дніпро», 1997, – 423 с.
6. Історія української Конституції / Упор. А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К., 1997. – 187 с.
7. Пащенко В. Держава і православ'я в Україні: 20-30 рр. ХХ ст. – К.: друк. за пост. вченої ради Центру пам'яткознавства НАН України, 1993. – 188 с.
8. Перший Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ 1921 р. Документи і матеріали / Упор. Михайличенко С., Пилявець Л., Преловська І. – Київ-Львів: Місіонер, – 1999. – 559 с.
9. Стародуб А. Всеукраїнський православний церковний Собор 1918 року: огляд джерел. – К., 2010. – 236 с.
10. Субтельний О. Україна і історія. – К., 1991. – 720 с.
11. Ульяновський В. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (Доба Гетьманату Павла Скоропадського). – К., 1997. – 320 с.

**Mykola Shkribliak
Mykola Gergelyuk**

Ukrainian Autocephalous Orthodox Church 1921 years as the Manifestation of the Ukrainian Church Life

The article is dedicated to the issue of Ukrainian Autocephalous Orthodox Church formation, namely to the events which took place in Ukraine at the beginning of the twentieth century. The reasons which made possible the formation of the Church structure are revealed, the specificity of the religious movements for autocephaly in this period is highlighted. The issues seminal in the life of the emerging Church life and formative for the new course of the Church policy are briefly analysed. The situation with the Church convocations and meetings on the given range of problems, and their decisions on it are outlined. The basic conditions which made unsuccessful yet one more attempt of Ukraine to create a national, self-governing Orthodox structure are described. The personal contributions the [First Hierarchs](#) of the Russian and the Ukrainian Churches into the development of UAOC as an ecclesiastical-administrative unit is given. The political situation which accompanied the above mentioned transformations in the Church is highlighted.

Keywords: UAOC, ROC, AUOCC, autocephaly, exarchate, council.

Николай Шкрибляк
Николай Гергелюк

**Украинская Автокефальная Православная Церковь 1921 г. как проявление
украинской церковной жизни**

Статья посвящена проблеме создания Украинской Православной Церкви, а именно событиям, происходившим в Украине в начале XX в. Раскрыты причины возникновения структуры и выявлена специфика религиозных движений за автокефалию в указанный период. Дан краткий анализ ключевых положений вновь созданной Церкви, которые в дальнейшем послужили формированию нового курса церковной политики в Украине. Сделан обзор ряда соборов, заседаний, созванных по данной проблематике, их постановлений и т. п. Выяснено, почему в очередной раз Украина не смогла создать собственную единую, никому неподвластную, православную структуру. Дана оценка личным вкладам первоиерархов Русской и Украинской Церквей в создании и развитии УАПЦ как церковно-административной единицы. Отражена политическая ситуация, на фоне которой происходили данные церковные трансформации.

Ключевые слова: УАПЦ, РПЦ, ВПЦС, автокефалия, экзархат, собор.